

Эпітэты ў прыпеўках Гомельшчыны

К.Л. ХАЗАНАВА

У артыкуле даследуюцца стылістычныя функцыі мастацкіх азначэнняў у мове прыпевак, выяўленых на Гомельшчыне. Многія лагічныя азначэнні ў мове прыпевак маюць адметнае інтанацыйнае нарастанне і атрымліваюць асаблівае стылістычнае значэнне. Паводле граматычнага выражэння, эпітэты ў тэкстах прыпевак у большасці выпадкаў з'яўляюцца прыметнікамі. Сустрэкаюцца мастацкія азначэнні, выражаныя ўсечанымі ад'ектывамі. Уласцівыя для мовы прыпевак сталыя эпітэты. Мастацкія азначэнні ўдзельнічаюць у стварэнні вобразнасці і эмацыянальнасці мовы прыпевак. Эпітэты ў мове прыпевак перадаюць багатую гаму разнастайных эмоцый.

Ключавыя словы: фальклор, прыпеўка, эпітэт, азначэнне, ад'ектыў, прыметнік, прыдатак, эмацыянальнасць, экспрэсіўнасць.

The article researches the stylistic functions of the artistic definitions in the language of ditties found in the Gomel region. Many logical definitions in the language of ditties have a distinctive intonation rising and acquire a special stylistic meaning. According to the grammatical expression, epithets in the ditties are in most cases adjectives, frequently truncated adjectives. The ditties are characterized by traditional epithets. Artistic definitions participate in creating the imagery and emotionality of the language of the ditties. Epithets in the language of ditties convey a rich range of various emotions.

Keywords: folklore, ditty, epithet, definition, adjective, application, emotionality, expressiveness.

Прыпеўкі – надзвычай адметны жанр вуснай народнай творчасці. Звычайна невялікія па памеры вершаваныя радкі, пакладзеныя на лёгка запамінальную музыку, прыпеўкі традыцыйна маюць пэўны гумарыстычны змест і маюць на мэце высмейванне асобных з'яў і рэалій чалавечага жыцця. Большасць беларускіх народных прыпевак у сваім змесце «разважаюць» пра цяжкасці і праблемы асабістых адносін паміж дзяўчынай і маладым чалавекам.

Прыпеўкі мелі месца на вячорках, дзе моладзь забаўлялася шляхам прыдумвання і выканання прыпевак, у якіх у іранічна-з'едлівай форме юнакі і дзяўчаты маглі намякнуць і звярнуць увагу на недахопы адзін аднаго.

Дзякуючы невялікаму памеру і рыфмоўцы прыпеўкі, як і прыказкі, прымаўкі і загадкі, з'яўляюцца актыўна функцыянальнымі і трывала захаванымі фальклорнымі тэкстамі. Таксама гэтаму садзейнічае і мова прыпевак, у якой маецца арганічна спалучаная сістэма вобразна-выяўленчых сродкаў [1], [2].

Асобнай этналінгвістычнай увагі заслугоўвае мова прыпевак розных рэгіёнаў Беларусі. Пад нашу даследчыцкую ўвагу трапілі прыпеўкі Добрушкага раёна Гомельскай вобласці. Фактычным матэрыялам даследавання сталі фальклорныя тэксты, захаваныя ў фальклорным архіве кафедры рускай і сусветнай літаратуры ГДУ імя Ф. Скарыны [3].

Адным з пашыраных сродкаў вобразнага выяўлення ў мове беларускіх народных прыпевак з'яўляецца эпітэт. Эпітэты з'яўляюцца надзвычай уласцівымі для мовы беларускіх фальклорных твораў [4], [5], [6], [7].

У разгледжаных тэкстах прыпевак Гомельскага рэгіёна часта ўжываюцца сталыя мастацкія азначэнні. Сталыя эпітэты характарызуюцца ўстойлівай сувяззю з паяснёным словам. Непарыўная сувязь азначэння і азначанага слова паходзіць са старажытнасці. Такія спалучэнні ўяўляюць сабой замацаваныя вобразна-паэтычны выраз, які перадаецца з аднаго фальклорнага тэксту ў іншы.

Сталыя эпітэты ў прыпеўках азначаюць з'явы прыроды: *Ой, месяці, ой, месяці ясны, А я тут над табою Трошкі настаю* [3].

Часам традыцыйнае мастацкае азначэнне ўжываецца з найменнямі асоб: *Сірацінку бедную Прыгалубіць некаму. Складу ручачкі на грудзь, Прыгалубце, хто-нібудзь* [3]. Бацькі даруюць чалавеку жыццё і з'яўляюцца асноўнай апорай і крыніцай дапамогі на пачатку

жыцця, у дзяцінстве ды і надалей. Страта бацькоў заўсёды цяжка перажываецца. І гэтыя перажыванні знаходзяць выяўленне ў вобразна-выяўленчай мове фальклору. Выраз *бедная сірата* ў розных варыяцыях адлюстроўвае ў мове прыпевак спачуванне і сум дзяўчыны (бо ў большасці выпадкаў прыпеўкі маюць аповед пра дзяўчыну і ад імя дзяўчыны), што не мае бацькоў: *Гаварыла я мілomu: Не ні многа водкі. Наблюдай ка ты мяне, Беднае сіроткі* [3].

Пра пачуцці і перажыванні выразна апавядаюць многія прыпеўкі. Эмоцыі маюць на мэце адлюстроўваць традыцыйныя эпітэты: *Я таную і паю, А душа заўнылая, Што ў сваёй дурной галовачкі Замяніла мілага* [3].

Значная частка сталых азначэнняў – абзначэнні колеру. Як і ў іншых фальклорных творах, у прыпеўках пашыраныя ад’ектывы *злэны, сіні*, што дапасуюцца да назоўнікаў, якія называюць пэўныя з’явы прыроды. У прыпеўках часта сустракаюцца спалучэнні *злэная трава, сіняе мора: Мене мілы изменіў, А я і не охну. Не злэная трава, У полі не засохну* [3]; *К сіню мору падхадзіла – Сіня мора не гарыць, Пра любоў мяне пытае, Пра сваю не гаварыць* [3]. Іншы раз прыметнік *злэны* азначае назву дрэва: *Я палала буракі Пад злэным дубам, Палюбіла гарманіста З кучаравым чубам* [3].

Папулярным у мове прыпевак з’яўляецца азначэнне *чорны*: *У мілэнка чорны брукі, І такі жа пінжачок. Падмігне яму другая, Ён бяжыць, як дурачок* [3].

З дапамогай прыметніка *чорны* прыпеўкі прапануюць устойліва замацаваную ў беларускім фальклоры дэталь своеасаблівага стэрэатыпізаванага ідэала прыгажосці – *чорныя вочы*: *Харашо гармонік грае, Пальчыкі вучоныя, Не гармонік захапляе, Вочы яго чорныя* [3]; *І яшчэ чорныя глаза Рэжуць сэрца без нажа* [3].

Прыпеўкі даволі часта звяртаюцца да ўказання асобных дэталю знешняга выгляду, асабліва рыс твару. У тэкстах амаль абавязкова заўважаецца пра вочы. І натуральна, вочы апісваюцца з дапамогай азначэнняў-каларонімаў. Акрамя чорных вачэй, узгадваюцца ў мове прыпевак *вочы карыя*: *Выхажу я танцаваць, Прашу не смяцца, Маі карыя глаза Совесці баяцца* [3]. Варта заўважыць пры варыянтнасць прыпевак, што функцыянуюць у названым рэгіёне. Асобныя тэксты адрозніваюцца якраз азначэннямі, што называюць розны колер вачэй: *Пасадзілі гарманіста Пад самыя абраза. Не гармошка заўляе Яго карыя глаза* [3].

Дадзенае вар’іраванне сведчыць аб разнастайнасці густаў дзяўчат-аўтарак прыпевак: якія вочы былі ў каханага або аб якім юнаку марыла, пра такога і складалася прыпеўка.

Неаб’якавыя фальклорныя тэксты і да колеру броваў хлопцаў: *Ох, маць, мая маць, Пусці на станцыю гуляць. Там вагоны новыя, Парні чарнабровыя* [3]. І тут ужываецца складаны прыметнік, утвораны ад ад’ектыва-калароніма.

Не абыходзяцца прыпеўкі без ад’ектыва, які сведчыць аб знешнім выглядзе асобы ў цэлым: *Алая хусціначка У моры паласкалася. Дзяўчыначка прыгожая Дурачку напалася* [3]. Аўтары прыпевак у пераважнай большасці маладыя людзі, часцей, як ужо заўважалася, дзяўчыны, і таму азначэнне *прыгожы* мае частае выкарыстанне: *На вячоркі мы ідзём, Дарагія дзевачкі, Гарманіст у нас прыгожы, Грае нам прыпевачкі* [3].

Разам з тым прыпеўкі бываюць і больш крытычныя да знешнасці хлопцаў: *Не дай, Божа, з такім лёсам Любіць хлопца з доўгім носам* [3].

Пераважны спосаб граматычнага выражэння мастацкага азначэння ў мове прыпевак Гомельшчыны – гэта якасныя прыметнікі. Такія азначэнні называюць пэўныя трапныя ўласцівасці асобных рэалій, сярод якіх выдзяляюцца з’явы прыроды: *На шырокай паласе Перапела песні ўсе. Дура я, дзяўчоначка, Не спела пра мілэначка* [3]; *Чэраз рэчку буструю Кальцо я перакінула. Гуляйце, дзеўкі, з маім мілым, Я яго пакінула* [3].

Аднак часцей якасныя прыметнікі ў стылістычнай функцыі мастацкага азначэння ў даследаваных фальклорных тэкстах вобразна і маляўніча характарызуюць асоб. Гэта і заканамерна, бо ў прыпеўках у своеасаблівай манеры звычайна абмяркоўваюцца асабістыя, а часта – нават інтымныя стасункі.

У мове прыпевак Гомельшчыны адзначаюцца эпітэты, выражаныя якаснымі прыметнікамі, што маюць станоўчую азначнасць і перадаюць асаблівыя адносіны да адрасата тэксту, адлюстроўваючы замілаванне і пяшчоту: *Ой, сяброўка дарагая, Давай памяняем, Ты з маім, а я з тваім Вечарочак пастаім* [3]; *А мой мілы гарманіст, А я падпевалачка. Няхай людзі гавараць, Вясёлая парачка* [3].

Паколькі ў большасці выпадкаў прыпеўкі маюць на мэце адлюстраваць адносіны паміж дзяўчатамі і хлопцамі, то натуральна, што сустракаюцца і мастацкія азначэнні, якія перадаюць супрацьлеглыя адносіны і эмоцыі, напрыклад, выражаючы негатыўнае стаўленне да ўдзельнікаў любоўнага трохкутніка: *Палюбіла я мілога, Думала, што будзе мой, А праклятая падруга Пайшла на перабой* [3].

Адмоўную ацэнчасць маюць таксама і іншыя азначэнні, выражаныя якаснымі прыметнікамі: *Мае вочкі – як калыскі, Толькі не качаюцца. А суседзі – злыя людзі, Толькі не кусаюцца* [3].

Для мовы прыпевак уласцівым з'яўляецца ўжыванне метафарычных эпітэтаў. Такія мастацкія азначэнні сумяшчаюць рысы эпітэта і метафары і ў сваёй вобразнай аснове маюць перанос лексічнага значэння па падабенству. Пры выкарыстанні метафарычных эпітэтаў дасягаецца надзвычайная вобразнасць мовы прыпеўкі менавіта за кошт абазначэння якасцей нежывой прыроды найменнямі, асноўным, першасным, лексічным значэннем якіх з'яўляецца назва ўласцівай чалавека: *Кучаравая бяроза, Няма ветру, а ты шуміш. Роднае мае сардэчка, Няма гора, а ты баліш* [3].

Вобраз кучаравай бярозы – характэрная ўласцівасць разгледжаных фальклорных твораў: *Кучаравая бяроза, Табе месца ля ракі. А я табе не нявеста, Ты мяне не берагі* [3].

Не маглі абысціся такія фальклорныя тэксты, як прыпеўкі, без эпітэта *залаты*. Гэты прыметнік надзвычай пашыраны ў славянскім фальклору [8]. Метафарызацыя адноснага ад'ектыва ў фальклору адбываецца на рознай аснове. Мастацкае азначэнне *залаты* ў славянскім фальклору метафарычна можа абазначаць колер, блізкі да жоўтага. Прыгадаем беларускія народныя прыказкі і прымаўкі, у якіх прыметнік *залаты* мае семантыку 'жоўты': *Маладзік малады, рог залаты* [9, с. 53]; *У сошкі залатыя рожкі* [9, с. 118].

Яшчэ адна пашыраная вобразная семантыка прыметніка *залаты* метафарычна кажа пра працавітасць, майстэрства. Варта ўспомніць самае папулярнае словазлучэнне ў славянскім фальклору *залатыя рукі* 'пра добрага, якаснага майстра'. Выраз фіксуецца ў беларускіх парэміях: *Рукі залатыя, да гарло ўсё пажарло* [9, с. 252]. З семантыкай 'умелы, працавіты, старанны' азначэнне *залаты* выкарыстоўваецца ў прыпеўках: *Рассытця, гарох, На чатыры кучкі, А ў нашага гарманіста Залатыя ручкі* [3].

Сустракаюцца прыпеўкі, цалкам пабудаваныя на іншасказанні, дзе за зааморфнымі вобразамі захоўваюцца пэўныя асобы: *Стары заяц сена косіць, А ліса зграбае, Муха сена к возу носіць, А камар складае* [3].

Вядома, што прыпеўкі – фальклорны жанр, што захаваўся са старажытнасці. Разам з гэтым мова асобных прыпевак пераканаўча сведчыць, што скарбонка гэтага жанру пастаянна папаўняецца новымі тэкстамі, з новымі сродкамі вобразнага выяўлення. У прыпеўках фіксуецца прыметнік *атамны*, адносна новы ў беларускай літаратурнай мове і зусім не характэрны для мовы фальклору. Азначэнне ў тэксце прыпеўкі метафарызуецца і выкарыстоўваецца ў функцыі метафарычнага мастацкага азначэння ў складзе метафары, перадаючы велічыню і інтэнсіўнасць якасці – *атамны* 'вялікі': *Ах, любоў, ты, любоў, Атамная сіла, Майго мілага ўсю ноч Па сялу насіла* [3].

Мастацкія азначэнні, выражаныя прыметнікамі, што адзначаюцца ў мове даследаваных прыпевак, адрозніваюцца паводле структуры і формы. Акрамя прыведзеных вышэй поўных прыметнікавых формаў, захоўваюцца ў мове прыпевак храналагічна самыя раннія ад'ектыўныя формы – кароткія прыметнікі: *Ой, дзед, ты мой дзед, А я твая бабка. Кармі мяне пірагамі, Каб я была гладка* [3]. Кароткія прыметнікі не з'яўляюцца ўласцівымі для сучаснай беларускай мовы, аднак трывала захоўваюцца ў беларускіх фальклорных тэкстах: *Красна восень снапкамі, а зіма ўмалотам* [9, с. 88]; *На святога Ігната зіма багата, а Ігнат грамніцам рад* [9, с. 95]. У сінтаксічных адносінах кароткія прыметнікі маюць прэдыкатыўную функцыю.

Іншы раз аманімічнымі кароткім ад'ектыўным формам выяўляюцца ўсечаныя, або сцягнутыя, формы прыметнікаў. У параўнанні з кароткімі і поўнымі прыметнікамі ўсечаныя формы больш познія. Утварыліся ўсечаныя прыметнікі ад поўных формаў праз выпадзенне [j] і зліццё дзвюх аднолькавых галосных у канчатку. Сцягнутыя прыметнікі звычайна выкарыстоўваюцца ў атрыбутыўнай функцыі і маюць значнае распаўсюджанне ў фальклору. Беларускія прыказкі кажуць: *Смачна кашка, ды рабіць цяжка* [9, с. 225].

Самыя пашыраныя формы ўсечаных прыметнікаў – формы назоўнага і вінавальнага склонаў адзіночнага ліку жаночага роду. Абедзве гэтыя формы адзначаюцца ў мове прыпевак Гомельшчыны: *Усю краіну я аб'ехаў, Сёлы, вёскі, гарада, Не найшоў я краішэ тебе, Мая міла сірата* [3]. *Каля нашага двара Была сакрэтна лавачка. Гуляў ты, гуляла я, Не знала родна мамачка* [3].

У тэкстах прыпевак, выяўленых на Гомельшчыне, мастацкія азначэнні праяўляюць разнастайнасць пазіцыі адносна азначанага слова. Даволі пашыраная постпазіцыя эпітэтаў: *Я любіла, любоў скрала, Пра любоў ніхто не знаў. А ў мілога розум кароткі Ён знаёмаму казаў* [3]; *Выхаджу і пачынаю Першую начальную. Не магу развесяліць Галаву печальную* [3]; *Чэраз рэчку быструю Я масточак выстраю. Хадзі мілы, хадзі мой. Хадзі летам і зімой* [3].

Мова разгледжаных фальклорных твораў адрозніваецца таксама эпітэтамі, выражанымі прыметнікамі ў форме суб'ектыўнай ацэнкі. Адметнай рысай фальклорнай мовы з'яўляецца выкарыстанне памяншальна-ласкальных формаў. Азначэнні, выражаныя дэмініўнымі прыметнікамі, у мове прыпевак часам маюць сцягнутую форму: *Я іду, а бабы судзяць Дзеўку малодзеньку, А нарочна надзяваю Юбачку кароценьку* [3].

Суфіксальныя ад'ектыўныя ўтварэнні часцей перадаюць таксама ступень інтэнсіўнасці прыкметы: *Па дзярэўнішла і пела Дзеўка здаравенная, Задам за вугал задзела – Заравела бедная!* [3]. Такія самыя стылістычныя функцыі замацаваныя за своеасаблівым ад'ектывам, утвораным шляхам рэдулікацыі ў спалучэнні з прэфіксальнай дэрывацыяй: *Палюбіла я яго Ціхага-прыціхага, А ў ціхам омуце чарцей Паўным-паўно напіхано* [3].

Яшчэ адзін спосаб граматычнага выражэння эпітэтаў – назоўнік. Субстантыўнае выражэнне мастацкіх азначэнняў адбываецца ў выпадках, калі назоўнік выкарыстоўваецца ў сінтаксічнай функцыі прыдатка. Мова прыпевак прапануе разнастайнасць эпітэтаў-прыдаткаў. Сярод такіх мастацкіх азначэнняў сустракаюцца сталыя, добра вядомыя і іншым фальклорным жанрам: *Ты сарока-белабока, Навучы мяне лятаць, Не высокая, не далёка, А каб мілага відаць* [3]. Некаторыя эпітэты-прыдаткі можна лічыць за індывідуальна-аўтарскія азначэнні: *Базар бальшы, Нічога не відна. Мужыкі-дуракі Б'юцца за навідла* [3].

Такім чынам, мова прыпевак, выяўленых на Гомельшчыне, даволі багатая на мастацкія азначэнні. Многія лагічныя азначэнні ў мове прыпевак маюць адметнае інтанацыйнае нарастанне і атрымліваюць асаблівае стылістычнае значэнне. Уласціваць, названая эпітэтам, быццам дапасуецца да рэаліі, названай азначаным словам, і ўзбагачае яго ў семантычных і эмацыянальна-экспрэсіўных адносінах. Паводле граматычнага выражэння, эпітэты ў тэкстах прыпевак у большасці выпадкаў з'яўляюцца прыметнікамі. Сустракаюцца мастацкія азначэнні, выражаныя ўсечанымі ад'ектывамі. Уласцівыя для мовы прыпевак сталыя эпітэты. Мастацкія азначэнні ўдзельнічаюць у стварэнні вобразнасці і эмацыянальнасці мовы прыпевак. Эпітэты ў мове прыпевак перадаюць багатую гаму разнастайных эмоцый, як пазітыўных (замілаванне, пяшчоту, спачуванне), так і негатыўных (нянавісць, нядобразычлівасць).

Літаратура

1. Хазанава, К. Л. Вобразна-выяўленчы патэнцыял мовы беларускіх народных прыпевак / К. Л. Хазанава // Канцэптасфера народнай духоўнай культуры : традыцыі і сучаснасць : зб. навук. артык. / рэдкал. : А. М. Воінава (гал. рэд.) [і інш.]. – Гомель, 2021. – С. 263-268.
2. Хазанава, К. Л. Фігуры паўтору ў мове народных прыпевак Гомельшчыны / К. Л. Хазанава // Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі / Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі ; навук. рэд. А. І. Лакотка. – Мінск : Права і эканоміка, 2022. – Вып. 31. – С. 402-411.
3. Фальклорны архіў кафедры рускай і сусветнай літаратуры ГДУ імя Ф. Скарыны.
4. Хазанава, К. Л. Паэтыка азначэнняў у каляндарна-абрадавым фальклору Гомельска-Бранскага пагранічча / К. Л. Хазанава // Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі / Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі ; навук. рэд. А. І. Лакотка. – Мінск : Права і эканоміка, 2016. – Вып. 20. – С. 440-447.
5. Хазанава, К. Л. Эпітэты ў малых жанрах фальклору Гомельшчыны / К. Л. Хазанава // «Мова мая, я з табою ў жыцці шчасце маю...» : зб. навук. артык. ; рэдкал.: А. М. Ермакова (гал. рэд.) [і інш.]. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2016. – С. 175-179.

6. Хазанава, К. Л. Аб ролі ад'ектываў у экспрэсівізацыі паэтычнага кантэксту беларускай народнай пазаабрадавай лірыкі / К. Л. Хазанава // Известия Гомельского гос. ун-та им. Ф. Скорины. – 2019. – № 1 (112). – С. 141–144.
7. Хазанава, К. Л. Стылістыка азначальных канструкцый у загадках Гомельшчыны / К. Л. Хазанава // Известия Гомельского гос. ун-та им. Ф. Скорины. – 2022. – № 1 (130). – С. 159–162.
8. Хазанава, К. Л. Эпітэты ў перакладзе «Слова пра паход Ігаравы» на беларускую мову : пераемнасць традыцый усходнеславянскай духоўнай культуры і выпрацоўка беларускіх моўных сродкаў / К. Л. Хазанава // Известия Гомельского гос. ун-та им. Ф. Скорины. – 2007. – № 4 (43). – С. 128–133.
9. Прыказкі і прымаўкі : у 2 кн. / рэд. А. С. Фядосік. – Мінск : Нав. і тэхніка, 1976. – Кн. 1. – 560 с.

Гомельский государственный
университет имени Франциска Скорины

Поступила в редакцию 04.09.2023